

Rutger Bregman - Ľudskosť Optimistická história človeka
Ukážka z kapitoly Skutočný Pán múch
Preložili: Jana Trajtelová a Michal Lipták

Keď som začínal písať túto knihu, vedel som, že je tu jeden príbeh, s ktorým sa budem musieť vyrovnáť.

Ten príbeh sa odohráva na opustenom ostrove niekde v Tichomorí. Práve sa zrútilo lietadlo. Prežilo iba niekoľko britských školákov, chlapcov, ktorí nemôžu uveriť tomu, aké mali šťastie. Pripomína im to stroskotanie, ako ho poznajú z dobrodružných kníh. Nič, len pláž, mušle a kilometre vody navôkol. A hlavne, žiadni dospelí.

Už prvý deň sa chlapci dohodnú na určitej podobe demokracie. Jedného spomedzi seba si zvolia za vodcu skupiny. Charizmatického, šarmantného Ralpha s atletickou postavou. Ralph je výkvetom celej skupiny. Jeho plán je jednoduchý: 1. zabávať sa, 2. prežiť, 3. starať sa o dymové signály, aby ich zbadali lode plávajúce okolo.

Plán číslo jeden je úspešný. Tie ďalšie už menej. Väčšina chlapcov sa viac zaujíma o radovánky a nezbedníctva než o udržiavanie ohňa. Ryšavý chlapec Jack v sebe objaví vášeň pre lovenie sviň. Postupom času sa on a jeho priatelia stávajú čoraz bezohľadnejšími. Keď sa v diaľke konečne blíži k ostrovu loď, dymové signály nikto nevysielala.

Týždne plynú. Potom sa jedného dňa na brehu objaví britský námorný dôstojník. Ostrov sa zmenil na tlejúcu pustatinu. Tri deti – vrátane Piggyho – sú mŕtve. „Myslel som si,“ karhá ich dôstojník, „že banda britských chlapcov vie vymyslieť lepšiu hru ako toto.“ Ralph, vodca chlapcov, ktorí sa kedysi správali náležite a slušne, sa rozplače.

Ralph plakal „nad stratenou minulosťou“, čítame, a pre „temnotu ľudského srdca“.

Tento príbeh sa nikdy nestal. Vymyslel ho anglický učiteľ v roku 1951. „Nebol by dobrý nápad napísať príbeh o zopár chlapcoch na ostrove, ktorý by ukázal, ako by sa naozaj správali?“ spýtal sa jedného dňa William Golding svojej ženy.

Jeho knihy Pán múch sa predali desiatky miliónov výtlačkov, bola preložená do viac než tridsiatich jazykov a je uznávaná ako literárna klasika 20. storočia.

Pri spätnom pohľade je tajomstvo úspechu tejto knihy zrejmé. Golding vedel majstrovsky zobrazit' tie najtemnejšie hĺbky človečenstva. „Ak aj začíname s čistým štítom,“ píše v prvom liste svojmu vydavateľovi, „naša prirodzenosť ho totálne zničí.“ Ako to vyjadril neskôr, „človek produkuje zlo tak, ako včela produkuje med“.

Prvýkrát som čítal Pána múch ako tínedžer. Pamätám sa, aký som bol rozčarovaný. Znova a znova som si to prehrával v mysli. Ani na sekundu mi nenapadlo spochybnit' Goldingov pohľad na ľudskú prirodzenosť.

To sa stalo, až keď som po jeho knihe opäť siahol o niekoľko rokov neskôr. Keď som sa začal vŕtať v autorovom živote, zistil som, že to bol nešťastný človek. Alkoholik, ktorý mal sklony k depresii a bil svoje deti. „Vždy som nacistom rozumel,“ priznal sa Golding, „pretože sme z podobného cesta.“ A bolo to „šťastie pre toto smutné sebazpoznanie“, prečo napísal Pána múch.

O Goldinga sa ľudia príliš nezaujímal. Jeho životopisec si všimá, že sa nesnažil ani len o to, aby správne vyslovoval mená svojich známych. „Oveľa dôležitejšia než stretávanie sa s ľuďmi,“ povedal Golding, „bola pre mňa prirodzenosť Človeka s veľkým Č.“

A tak som začal uvažovať: Snažil sa niekto niekedy zistiť, čo by robili skutočné deti, ak by sa ocitli na opustenom ostrove?

Šance, že nejaká univerzita povolí vedcom testovať deti tak, že ich nechajú po celé mesiace, bez prestávky samy v divočine, boli, samozrejme, mizivé, dokonca aj v 50. rokoch. Nemohlo sa však niečo podobné niekde niekedy stať? Napríklad pri stroskotaní?

V austrálskych novinách The Age zo 6. októbra 1966 na mňa zasvietil titulok Nedeľné stretnutie s tonžskými stroskotancami. Príbeh rozprával o šiestich chlapcoch, ktorých tri týždne predtým objavili na skalnatom ostrovčeku južne od Tongy – skupiny ostrovov v Tichom oceáne (do roku 1970 boli pod britským protektorátom). Chlapcov zachránil austrálsky námorný kapitán po tom, čo po stroskotaní uviazli na opustenom ostrove 'Ata, „a to na viac než rok“. Podľa tohto článku kapitán dokonca presvedčil istú televíznu stanicu, aby dobrodružstvo chlapcov sfilmovala.

„Príbeh ich prežitia sa už dnes považuje za jeden z najväčších klasických námorných príbehov,“ končil sa článok.

V jedno septembrové ráno sme sa rozhodli. Moja manželka Maartje a ja sme si v Brisbane na východnom austrálskom pobreží prenajali auto. Mieril som na stretnutie s hlavnou postavou „jedného z najväčších klasických námorných príbehov“: kapitánom Peterom Warnerom, ktorý stroskotancov zachránil.

Protagonistami bolo šesť chlapcov. Boli žiakmi prísnej katolíckej školy sv. Ondreja v Nuku'alofe. Najstaršiemu bolo šesťnásť, najmladšiemu trinásť a niečo mali všetci spoločné: boli otrávení zo školy. Títo tínedžeri túžili vymeniť domáce úlohy za dobrodružstvo a školu za život na mori.

Vymysleli si preto, že utečú na Fidži, čo je dobrých osemsto kilometrov ďaleko, či dokonca na Nový Zéland. „Veľa detí zo školy o tom vedelo,“ spomína Mano, „ale všetci si mysleli, že je to len žart.“

Bránila im v tom jediná prekážka. Nik z nich nemal čln. Rozhodli sa preto, že si ho „požičajú“ od muža menom Taniela Uhila. Bol to rybár, ktorého chlapci nemali radi.

Na prípravu na cestu si vyhradili len málo času. Dva batohy banánov, nejaké kokosové orechy a malý plynový horák – to boli všetky zásoby, ktoré si zbalili. Nikomu z nich nenapadlo vziať mapu a toľko kompas. A nik z nich nebol skúsený námorník. Iba najmladší, David, vedel, ako riadiť čln (čo podľa neho „bolo dôvodom, prečo chceli, aby som išiel s nimi“).

Cesta sa začala bez problémov. Keď večer malé plavidlo opúšťalo prístav, nikto si to nevšimol. Obloha bola jasná, iba jemný vánok čeril pokojné more.

V tú noc spravili chlapci vážnu chybu. Zaspali. Zobudili sa o niekoľko hodín, keď sa už voda valila ponad ich hlavy. Bola tma. Videli iba peniace sa vlny, ktoré zúrili okolo nich. Vytiahli plachtu, ale vietor ju okamžite roztrhal na franforce. Vzápätí sa zlomilo kormidlo. „Keď sa vrátíme domov,“ vtipkoval najstarší Sione, „musíme Tanielovi povedať, že jeho čln je taký ako on – starý a v dezolátnom stave.“

Ale počas nasledujúcich dní nebolo príliš o čom žartovať. „Unášalo nás osem dní,“ povedal mi Mano. „Bez jedla a vody.“ Chlapci skúšali loviť ryby. Podarilo sa im zozbierať trochu dažďovej vody do kokosových škrupín a tú si medzi sebou delili rovným dielom: každý chlapec dostal hlt vody ráno a večer. Sione sa pokúšal variť morskú vodu na plynovom horáku, horák sa však prevrátil a škaredo mu popálil nohu.

Na ôsmy deň uvideli na horizonte zázrak. Pevninu. Malý ostrov, aby som bol presný. Nešlo o tropický raj s kníšucimi sa palmami a pieskovými plážami. Bol to drsný skalný masív, ktorý vyčnieval vyše tristo metrov nad oceánom.

‘Ata sa dnes považuje za neobývateľný ostrov.

Tínedžeri však mali inú skúsenosť. „Kým sme na ostrov priplávali my,“ píše kapitán Warner vo svojich pamätiach, „chlapci si na ostrove zriadili malé sídlo so záhradkou a s vydlabanými kmeňmi stromov, v ktorých zadržovali dažďovú vodu. Mali tam telocvičňu s neobvyklým závažím, bedmintonové ihrisko, kurín a stále horiaci oheň. Všetko si vyrobili ručne pomocou starej čepele z noža a obrovského úsilia.“

Bol to Stephen – neskôr sa stal inžinierom –, ktorému sa po mnohých neúspešných pokusoch podarilo vznietiť iskrú pomocou dvoch drievok. Zatiaľ čo sa chlapci vo fiktívnom Pánovi múch prestali o oheň zaujímať, tí v skutočnom Pánovi múch sa oň viac než rok neprestajne starali, takže im nikdy nezhasol.

Deti sa dohodli na tom, že budú pracovať v tímoch po dvoch. Spísali si prísny rozpis služieb v záhrade a v kuchyni a rozpis hliadok. Občas sa pohádali, ale kedykoľvek k tomu došlo, riešili to tým, že si dali pauzu. Výtržníci sa odobrali na opačné strany ostrova, aby tam vychladli. „Po približne štyroch hodinách,“ spomína si Mano, „sme ich priviedli späť. Povedali sme im: ‚Okej, teraz sa ospravedlňte.‘ Tak sme ostali priateľmi.“

Chlapci deň začínali aj končili spevom a modlitbou. Kolo vyrobil provizórnu gitaru z kúska priplaveného dreva, kokosovej škrupiny a zo šiestich ocelových drôtov, ktoré zachránili zo svojho stroskotaného člna – Peter si tento nástroj uchoval po celé tie roky. Chlapec na ňom hrával, aby všetkých povzbudil.

A povzbudiť potrebovali. Takmer celé leto nepršalo a chlapci boli zúfalo smädní. Pokúsili sa vyrobiť si plavidlo, aby mohli ostrov opustiť, ale pri narážajúcom príboji sa rozpadlo na kúsky. Prišla aj búrka, ktorá sa prehnala ostrovom a zhodila im na chatrč strom.

Najhoršie bolo, keď sa Stephen jedného dňa pošmykol, padol z útesu a zlomil si nohu. Ostatní chlapci sa vybrali za ním, aby mu pomohli dostať sa späť hore. Nohu mu spevnili pomocou palíc a listov. „Neboj sa,“ vtipkoval Sione. „Tvoju prácu spravíme my a ty budeš len polihovať ako sám kráľ Taufa‘ahau Tupou!“

V nedeľu 11. septembra 1966 chlapcov konečne zachránili.

Fyzicky boli v skvelej kondícii. Miestny lekár, doktor Posesi Fonua, neskôr vyjadril údiv nad ich svalnatými postavami a nad tým, ako sa Stephenovi noha dokonale zahojila.

To však nebol koniec ich malého dobrodružstva. Keď dorazili späť do Nuku‘alofy, zistili, že ich tam čaká polícia. Zrejme ste predpokladali, že policajti budú nadšení, že sa do mesta vracia šesť stratených synov. Kdeže. Nastúpili na Petrovu loď, chlapcov zatkli a zavreli do väzenia. Pán Taniela Uhila, ktorého loďku si chlapci pred pätnástimi mesiacmi „požičali“, bol stále nahnevany a chcel nahradiť straty.

Nálada, keď sa chlapci nakoniec vrátili k svojim rodinám v Tonge, bola radostná. Takmer celý ostrov Ha'afeva, teda asi deväťsto obyvateľov, ich prišiel privítať. „Len čo sa jedna párty skončila, začali sa prípravy na ďalšiu,“ spomínal rozprávač v dokumente z roku 1966. Petra vyhlásili za národného hrdinu. Čoskoro dostal odkaz od samotného kráľa – Taufa'ahau Tupoua IV. Pozýval kapitána na audienciu. „Ďakujem vám za záchranu mojich šiestich občanov,“ povedalo jeho kráľovské veličenstvo. „Je niečo, čo by som mohol spraviť ja pre vás?“ Kapitán nepotreboval dlho rozmýšľať. „Áno! Rád by som v týchto vodách lovil homáre a založil si tu podnik.“

Tentoraz kráľ súhlasil. Peter sa vrátil do Sydney, dal výpoveď v otcovej firme a objednal si novú loď. Potom si priviedol šiestich chlapcov a ponúkol im to, čím sa to celé začalo: príležitosť vidieť svet mimo Tongy. Sione, Stephen, Kolo, David, Luke a Mano tvorili posádku jeho novej rybárskej lode.

Toto je Pán múch zo skutočného života.

Takýto príbeh človeka zahreje pri srdci. Je to materiál na najpredávanejšie knihy, hry na Broadwayi a filmové trháky.

A je to príbeh, o ktorom nikto nevie. Zatiaľ čo chlapci z ostrova 'Ata upadli do zabudnutia, kniha Williama Goldinga je stále vyhľadávaným čítaním. Historici médií Goldingovi dokonca pripisujú zásluhu na tom, že nechtiac podnietil vznik jedného z najpopulárnejších zábavných žánrov dnešnej televízie: reality šou.

Východiskom pri takzvaných reality šou, od Big Brother (Veľký brat) po Temptation Island (Ostrov pokušenia), je, že ak sú ľudské bytosti ponechané samy na seba, správajú sa ako zvery. „Pána múch som čítal niekoľkokrát,“ prezradil v istom rozhovore tvorca seriálového hitu Survivor (Kto prežije). „Prvýkrát som to čítal, keď som mal dvanásť, potom znova, keď som mal asi dvadsať rokov, a potom ešte raz, keď som mal tridsať. Preto sa programu tak darilo.“ Šou, ktorá spustila celý tento žáner, bola The Real World (Skutočný svet) na MTV. Odkedy sa v roku 1992 vysielala prvýkrát, každá epizóda sa začínala vyhlásením účinkujúceho: „Toto je skutočný príbeh o siedmich neznámych ľuďoch. (...) Zistite, čo sa stane, keď ľudia prestanú byť zdvorilí a začnú byť skutoční.“

Klamanie, podvádzanie, provokovanie, zlomyseľnosť – v každej časti programu presviedčajú, že toto znamená „byť skutočný“. Dajte si však tú námahu a pozrite sa do zákulisia takýchto programov. Uvidíte, že kandidátov povzbudzujú do spjania sa a štvú ich proti sebe. A robia to spôsobmi, ktoré sú naozaj šokujúce. Uvidíte, koľko manipulácie treba na to, aby ste z ľudí dostali to najhoršie.

Iná reality šou, Kid Nation (Národ detí), sa raz pokúsila zhromaždiť štyridsať detí do maličkého mesta duchov v Novom Mexiku. Tvorcovia dúfali, že si deti skočia do vlasov. To sa nestalo.

„Postupne zisťovali, že sme spolu vychádzali až príliš dobre,“ spomína neskôr jeden účinkujúci. „Museli vymyslieť niečo, aby sme spolu začali bojovať.“

Možno si vravíte: A záleží na tom? Vieme predsa, že je to len zábava.

Zriedka je príbeh iba príbehom. Aj príbehy môžu byť nocebo. V nedávnej štúdii ukázal psychológ Bryan Gibson, že pozeranie programov v štýle Pána múch môže v ľuďoch prebúdzat agresivitu. U ľudí je vzťah medzi pozeraním násilných scén v detstve a agresivitou v dospelosti oveľa silnejší, než je vzťah medzi azbestom a rakovinou či medzi príjmom vápnika a kostnou hmotou.

Cynické príbehy majú vážny dosah aj na to, akým spôsobom pozeráme na svet. Istá štúdia v Británii zistila, že dievčatá, ktoré pozerajú reality šou, oveľa častejšie veria, že na to, aby v živote uspeli, sú nevyhnutné zákernosť a lži. Ako to zhrnul mediálny odborník George Gerbner: „Kto rozpráva príbehy o kultúre, ten v skutočnosti ovláda ľudské správanie.“

Je načase rozpovedať iný príbeh.

Skutočný Pán múch je príbeh o priateľstve a vernosti. Je to príbeh o tom, že sme silnejší, keď sa môžeme jeden o druhého oprieť. Je to, samozrejme, iba jeden príbeh. Ale ak chceme z Pána múch spraviť povinné čítanie pre milióny tínedžerov, tak im zároveň povedzme aj o tom, ako na opustenom ostrove uviazli skutočné deti.